

دستورالعمل پایه آیین‌نامه ثبت و اشاعه پیشنهادها، پایان‌نامه‌ها، رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آن‌ها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شمرده می‌شود.

www.resekhon.net

دانشگاه شهید مطهری

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته: فقه و حقوق اسلامی

عنوان:

تأثیر قاعده ضرورت بر جایگاه تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای

از منظر فقه امامیه

استاد راهنما

دکتر محمد بهرامی خوشکار

استاد مشاور

دکتر سید ابوالقاسم نقیبی

نگارنده

مه گل عظیمی

سال تحصیلی

1396-97

دستورالعمل حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

دانشگاه شهید مطهری

با عنایت به سیاست های آموزشی و پژوهشی دانشگاه شهید مطهری در راستای ارج نهادن به فعالیتهای علمی و پژوهشی و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش های علمی که تحت عناوین

پایان نامه، رساله، و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد ذیل را رعایت نمایند:

ماده -1 حقوق مادی و معنوی پایان نامه های مصوب دانشگاه متعلق به دانشگاه است و هرگونه بهره برداری از آن باید با ذکر نام دانشگاه و رعایت آیین نامه ها و دستورالعمل های مصوب دانشگاه باشد.

ماده -2 انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان نامه به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی میباید با نام دانشگاه بوده و استاد راهنما نویسنده مسئول مقاله باشند.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش آموختگی به صورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان نامه نیز منتشر میشود باید نام دانشگاه درج شود.

ماده -3 انتشار کتاب حاصل از نتایج پایان نامه و تمامی طرح های تحقیقاتی دانشگاه باید با مجوز کتبی صادره از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه و براساس آیین نامه های مصوب انجام شود.

ماده -4 ثبت نظریه یا ارائه در جشنواره های ملی، منطقه ای بین المللی که حاصل نتایج مستخرج از

پایان نامه و تمامی طرح های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مه گل عظیمی

تاریخ: 1397/02/31

امضاء

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب مه گل عظیمی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد در رشته فقه و حقوق اسلامی که در تاریخ ۱۳۹۷/۰۲/۳۱ از پایان نامه خود تحت عنوان "تاثیر قاعده ضرورت بر جایگاه تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای از منظر فقه امامیه" با کسب درجه عالی دفاع نموده ام، بدینوسیله شرعاً و قانوناً متعهد می شوم:

1) مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و غیره استفاده نموده ام، رعایت کامل امانت را نموده، مطابق مقررات، ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ اقدام به ذکر آنها نموده ام.

2) تمامی یا بخشی از این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

3) مقالات مستخرج از این پایان نامه کاملاً حاصل کار اینجانب بوده و از هر گونه تقلب در داده و یا تغییر اطلاعات پرهیز نموده ام.

4) از ارسال همزمان و یا تکراری مقالات مستخرج از این پایان نامه (با بیش از 33 درصد همپوشانی) به نشریات و یاکنگره های گوناگون خودداری نموده و می نمایم.

5) کلیه حقوق مادی و معنوی حاصل از این پایان نامه (طبق صفحه واگذاری حقوق معنوی) متعلق به دانشگاه شهید مطهری بوده و متعهد می شوم هر گونه بهره مندی و یا نشر دستاوردهای حاصل از این تحقیق اعم از چاپ کتاب، مقاله،

ثبت اختراع و غیره (چه در زمان دانشجویی و یا بعد از فراغت از تحصیل) با کسب اجازه از تیم استادان راهنما و مشاور و معاونت آموزشی و تحصیلات تکمیلی باشد.

6) در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط دانشگاه شهید مطهری از درجه اعتبار ساقط و اینجانب هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مه گل عظیمی

تاریخ: 1397/02/31

امضاء

سپاسگزاری

از اینکه در پرتو الطاف الهی موفق به انجام این پایان نامه گشته ام مفتخرم؛ لذا بر خود واجب می دانم که از همه اساتید بزرگوار که در این مسیر بنده را مورد لطف قرار داده اند، تقدیر و تشکر نمایم.

همچنین از آقای دکتر بهرامی خوشکار که زحمت راهنمایی این پایان نامه را تقبل فرمودند که شاگردی نزد ایشان برایم لطف بزرگی بود و همچنین از آقای دکتر نقیعی که امر مشاوره را به عهده گرفتند، سپاس و قدردانی نمایم.

در کمال امتنان و افتخار این پایان نامه را تقدیم می کنم به:

نعمت های زندگی ام، پدر و مادر عزیزم که همواره بنده را مورد لطف و حمایت خود قرار داده اند و همچنین همسرم که بدون زحمات و یاری ایشان، طی این مسیر دشوار بود.
ان شاء الله این پژوهش، جبران گوشه ای از زحمات این عزیزان باشد.

تقدیم به ساحت مقدس حضرت ولی عصر (عج)

چکیده

امروزه نمی توان از اهمیت مسئله پیشرفت علم و دستیابی به فن آوری هسته ای، چشم پوشی کرد. زیرا فن آوری هسته ای از ابتدا تا کنون تاثیر شگرفی در زندگی بشر داشته است. سلاح هسته ای از پیشرفته ترین سلاح های عصر ما می باشد و البته باید گفت که از مخرب ترین و قدرتمند ترین سلاح ها در انهدام بنیان حیات انسانی، حیوانی و گیاهی است. مسئله تولید و انباشت سلاح های هسته ای چه به قصد استفاده باشد و چه به قصد بازدارندگی، از مسائلی است که در سال های اخیر محل بحث و نظر می باشد.

موضع شریعت اسلام در خصوص تولید و انباشت سلاح های هسته ای را می توان با رجوع به منابع فقهی به دست آورد. عده ای قائل به جواز تولید این دسته از سلاح ها هستند ولی با توجه به آسیب های گسترده و ضررهای جبران ناپذیر این سلاح ها که مخالف اهداف اسلام هستند، اکثر فقها قائل به حرمت تولید و انباشت شده اند.

اهمیت موضوع و اختلاف نظرهای موجود در این مسئله نگارنده را بر آن داشت تا با بررسی آیات در موضوع جنگ، مقام دفاع و مقابله به مثل و همچنین روایات در این زمینه به بررسی حکم تولید و استفاده از تسلیحات مدرن بپردازد. به عبارتی نوشتار پیش رو درصدد بررسی حکم تولید و انباشت سلاح های هسته ای است مشروط بر اینکه ضرورت نظام اسلامی و وضعیت مسلمانان ایجاب کند تا ارتش اسلام مجهز به این قسم از سلاح ها باشد.

در این نوشتار علاوه بر تبیین و تشریح حکم فقهی، سعی شده است تا انرژی هسته ای و آثار و کاربردهایش بررسی شود. زیرا اگر یک کشور اسلامی بنا بر ضرورت ناچار به استفاده از تسلیحات هسته ای بشود، باید از نوعی از سلاح هسته ای استفاده کند که قابل کنترل بوده و دارای آثار مخرب کم تری باشد. فلذا با رویکرد فقهی به بررسی حکم تولید، انباشت و استفاده از تسلیحات هسته ای در حالت های مختلف می پردازیم.

کلید واژگان:

ضرورت، اضطرار، تسلیحات هسته ای، سلاح کشتار جمعی، بازدارندگی.

فهرست مطالب

مقدمه	ل
بخش اول : مفاهیم و پیشینه	1
فصل اول : مفاهیم	2
گفتار اول : قاعده ضرورت	3
1.1 معناشناسی لغوی ضرورت	3
1.2 ضرورت در اصطلاح	4
1.3 مقایسه اضطرار با ضرورت	8
1.4 مدارک و مستندات قاعده ضرورت	10
1.4.1 کتاب	10
1.4.1.1 آیه 173 سوره بقره	10
1.4.1.2 آیه 3 سوره مائده	11
1.4.1.3 آیه 119 سوره انعام	12
1.4.2 روایات	12
1.4.2.1 حدیث رفع	12
1.4.2.2 حدیث ما من شیء	13
1.4.2.3 روایت شیخ صدوق	13
1.4.3 اجماع	13

14	1.4.4 عقل
15	1.5 آثار اضطرار در احکام
15	1.5.1 اثر اضطرار در احکام تکلیفی
15	1.5.2 اثر اضطرار در احکام وضعی
16	1.6 شرایط تحقق حالت اضطرار
16	1.6.1 شرایط واقعه ی اضطراری
16	1.6.1.1 شرط اول
16	1.6.1.2 شرط دوم
16	1.6.1.3 شرط سوم
16	1.6.1.4 شرط چهارم
17	1.6.2 شرایط اقدام مضطر
17	1.6.2.1 شرط اول
17	1.6.2.2 شرط دوم
18	گفتار دوم : انرژی هسته ای
19	2.1 تعریف سلاح های کشتار جمعی
21	2.1.1 سلاح اتمی
21	2.1.2 سلاح بیولوژیک
21	2.1.3 سلاح شیمیایی
24	2.2 سلاح های هسته ای و انواع آن

- 26..... 2.2.1 بمب اتمی
- 27..... 2.2.2 بمب هیدروژنی
- 29..... 2.2.3 بمب نوترونی
- 32..... 2.3 کاربرد انرژی هسته ای
- 32..... 2.3.1 عرصه پزشکی
- 34..... 2.3.2 تولید نیروی برق
- 35..... 2.3.3 عرصه کشاورزی
- 36..... 2.3.4 صنایع غذایی
- 37..... 2.3.5 سایر موارد
- 38..... فصل دوم: پیشینه استفاده از سلاح های هسته ای
- 43..... بخش دوم: تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای از منظر آیات و روایات
- 44..... فصل اول: تبیین حکم اولی تولید و انباشت سلاح های هسته ای
- 45..... 1.1 قاعده وزر
- 45..... 1.2 قاعده سعی بر فساد
- 46..... 1.3 قاعده اثم
- 46..... 1.4 اصل تفکیک در اسلام
- 47..... 1.5 مصونیت پیران، کودکان، زنان و دیوانگان
- 48..... 1.6 ممنوعیت استفاده از مواد سمی در جنگ و ارسال آب و آتش

50.....	فصل دوم : تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای از منظر آیات
51.....	گفتار اول : سوره انفال آیه 60
63.....	گفتار دوم : سوره نساء آیه 71
70.....	گفتار سوم : سوره بقره آیه 194
77.....	گفتار چهارم : سوره بقره آیه 190
85.....	فصل سوم : تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای از منظر روایات
86.....	گفتار اول : معنای جهاد و فضیلت آن
90.....	گفتار دوم : بررسی روایات باب جهاد
97.....	نتایج و یافته ها
99.....	پیشنهادها
100.....	فهرست منابع و ماخذ
105.....	پیوست ها
105.....	فتوای مقام معظم رهبری در خصوص سلاح هسته ای
109.....	چکیده انگلیسی

مقدمه

1. بیان مساله

سلاح های کشتار جمعی (Weapons of Mass Destruction) سلاح هایی هستند که قدرت تخریب فراوان دارند و آثار مخرب اینگونه سلاح ها نه فقط نظامیان و سربازان بلکه شهروندان غیر مسلح، حیوانات و محیط زیست را در بر می گیرد.

اقسام سلاح های کشتار جمعی عبارتند از:

سلاح های اتمی، باکتریولوژیک و شیمیایی؛ که با علائم اختصاری A.B.C یا N.B.C یا R.B.C به کار می روند و در زبان فارسی علامت مخفف این سلاح ها «ش.م.ه» مخفف شیمیایی، میکروبی و هسته ای و گاهی نیز «ش.م.ر» می باشد که حرف «ر» مخفف کلمه «رادیو اکتیو» است.

یک قسم از سلاح های کشتار جمعی، تسلیحات هسته ای می باشد که در آن ها از انرژی حاصل از شکافت یا گداخت هسته ای برای تخریب و کشتار استفاده می شود.

این پژوهش در پی این است که حکم ساخت و استفاده از سلاح های کشتار جمعی را بررسی کند. علاوه بر این به بررسی فقهی حکم تولید، انباشت و استفاده از تسلیحات هسته ای در صورت ضرورت می پردازیم.

به عبارتی حکم ثانوی تولید، انباشت و استفاده از تسلیحات هسته ای را به دست می آوریم. زیرا صرف نظر از استفاده، دارا بودن اینگونه از سلاح ها موجب قدرت، ارباب دشمن و مانع از تهدید و تحقیر کشور می شود؛ حال می خواهیم بررسی کنیم که آیا تولید این سلاح ها با چنین اهدافی جایز است؟

مسئله دیگری که این پژوهش به دنبال بررسی آن است، در خصوص حکم استفاده از این تسلیحات در صورت ضرورت در مقام مقابله به مثل یا دفاع از نظام مسلمین می باشد. به عبارتی با توجه به اینکه دشمنان کشور دارای این قسم از سلاح ها هستند و ممکن است روزی علیه ما استفاده کنندسوالی که مطرح می شود عبارتست از اینکه: آیا در صورت ضرورت می توان از تسلیحات هسته ای در مقام مقابله به مثل در مقابل این دشمنان استفاده کرد؟

حال در این تحقیق با مطالعه آیات و روایات در پی به دست آوردن و بررسی حکم اولی و ثانوی تولید، انباشت و استفاده از تسلیحات هسته ای می باشیم.

2. انگیزه انتخاب موضوع

هدف اصلی نوشتار حاضر به دست آوردن و بررسی حکم ثانویه تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای می باشد و به صورت کلی حکم تولید و استفاده از این دسته از سلاح ها بررسی می شود.

امروزه دشمنان، ساخت و کاربرد تسلیحات هسته ای را برای خود تجویز می نمایند ولی با دلایل گوناگون ساخت این سلاح ها را برای مسلمانان ممنوع می دانند و از آزمایشات علمی منع می نمایند. کشور جمهوری اسلامی ایران با تمهیدات امنیتی جدی منطقه ای و فرامنطقه ای روبرو هست و انقلاب اسلامی ایران با توجه به ویژگی ذاتی ستیز با ظلم و استکبار، قدرت های جهانی را به چالش کشانده است. قدرت های بزرگ جهانی جنگ و شرایط امنیتی سنگینی را به کشور ایران تحمیل کرده اند. از این رو، به دست آوردن ابزارهایی که امنیت ملی را تضمین کند اجتناب ناپذیر است. از جمله ابزارهایی که در این زمینه ضرورت می نماید، سلاح های هسته ای هستند. لیکن مسئله اصلی این است که شریعت چگونه با تولید و بکارگیری این تسلیحات مواجهه پیدا می کند.

در این تحقیق یک بحث علمی را طرح ریزی می نمایم. با توجه به توضیحات مذکور انگیزه نگارنده بدست آوردن حکم فقهی این موضوع با روش های مستدل و متعارف و در عین حال مطابق با خواسته های متداول حکومت اسلامی است.

3. ضرورت پژوهش

وجود اختلاف در آراء و نظرات فقها و حقوقدانان در رابطه با تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای مضاف بر اینکه در دنیای امروز ناچار به تعامل با کشورهای خارجی هستیم نگارنده را برآن داشت تا برای روشن

شدن مبانی این موضوع که مساله ی مهم و غیر قابل چشم پوشی است، تحقیق کاربردی و نسبتاً گسترده ای انجام دهد.

4. پیشینه پژوهش

در هیچ کدام از آثار حقوقی و پایان نامه های انجام شده به بحث تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای به صورت تفصیلی پرداخته نشده است. در آثار انجام شده بر روی حکم اولیه این موضوع تمرکز شده است؛ هرچند در رابطه با حکم ثانویه مباحثی را مطرح کرده اند اما به بحث و مذاقه راجع به موضوع این نوشتار پرداخته نشده است که می توان به موارد زیر اشاره کرد:

1- "قواعد فقهی ناظر بر حرمت تولید، نگهداری و به کارگیری سلاح های کشتار جمعی"، نوشته لری نژاد، دانشگاه قم، دانشکده الهیات، 1394، کارشناسی ارشد. تمرکز این پایان نامه بر روی حکم اولیه سلاح های کشتار جمعی می باشد و فقط اشاره ای اجمالی به حکم ثانویه کرده است.

2- "کاربرد سلاح های هسته ای از دیدگاه حقوق بین الملل"، نوشته شافع، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، 1376، کارشناسی ارشد. در این پایان نامه سلاح های هسته ای از منظر حقوق بین الملل مورد بررسی قرار گرفته است. در این نوشتار اسناد بین المللی که در آن زمان موجود بوده بررسی شده است، درحالیکه در سال های اخیر اسناد و رای های مشورتی صادر شده است که بسیار حائز اهمیت می باشند ولی مورد مذاقه قرار نگرفته اند.

3- "بررسی فقهی و حقوقی ساخت و استفاده از وسایل کشتار جمعی"، نوشته صاحب جمعی، دانشگاه ارومیه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، 1392، کارشناسی ارشد. در این پایان نامه حکم اولیه سلاح های کشتار جمعی مورد بررسی قرار گرفته است.

4- "مبانی فقهی ساخت و استفاده از سلاح های هسته ای"، نوشته حربه زاده، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، 1392، کارشناسی ارشد. در این پایان نامه حکم اولیه تسلیحات هسته ای مورد مذاقه قرار گرفته است و به حکم ثانوی به واسطه پذیرش پیمان منع گسترش سلاح های هسته ای تنها اشاره ای اجمالی کرده است.

5- "مبانی فقهی و حقوقی حرمت استفاده از سلاح های هسته ای"، نوشته سبحان، دانشگاه پیام نور استان مازندران، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، 1392، کارشناسی ارشد. در این پایان نامه تنها حکم اولیه مورد بررسی قرار گرفته است و همچنین به اسناد بین المللی اشاره ای شده است.

6- "ممنوعیت ساخت و به کارگیری سلاح های کشتار جمعی از دیدگاه فقه مذاهب خمس و حقوق بشر"، نوشته مردانی پور، دانشگاه مذاهب اسلامی، دانشکده حقوق اسلامی 1393، کارشناسی ارشد. در این پایان نامه حکم اولیه ساخت و استفاده از سلاح های کشتار جمعی مورد بررسی قرار گرفته است و همچنین به صورت کلی به بررسی اسناد بین المللی پرداخته است.

5. سوالات اصلی و فرعی پژوهش

سوالات اصلی:

- 1- حکم اولیه تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای از منظر فقه اسلامی چیست؟
- 2- حکم ثانوی تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای از منظر فقه اسلامی چیست؟

سوالات فرعی:

- 1- نظر فقهای معاصر در خصوص تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای چیست؟
- 2- حکم تولید تسلیحات هسته ای در فقه اسلامی تنها به قصد ارباب دشمن و بازدارندگی چیست؟

6. فرضیات تحقیق

فرضیه های اصلی:

- 1- حکم فقهی اولیه تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای حرمت می باشد.
- 2- حکم فقهی ثانویه تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای از باب ضرورت جواز می باشد.

فرضیه های فرعی:

- 1- با رجوع به فتوای فقها، به حرمت تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای به هر عنوانی پی می بریم.
- 2- اگر دشمن دارای سلاح های هسته ای باشد و از این سلاح ها علیه مسلمانان استفاده کند، استفاده در جهت مقابله به مثل جایز می باشد.

7. روش پژوهش

در این پژوهش برای بررسی و جمع آوری داده ها از کتاب ها، پایان نامه ها و مقالات استفاده شده است. نگارنده با توصیف اطلاعات جمع آوری شده نسبت به تحلیل آن مبادرت نموده است لذا روش پژوهش توصیفی و تحلیلی است.

8. نوع پژوهش

نوع تحقیق پیش رو نظری و کاربردی است. این پژوهش از آن جهت که تبیین مبانی تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای را مورد بررسی قرار داده است نظری محسوب می گردد و از طرف دیگر که نتیجه ی پژوهش در اجرای احکام ثانویه تولید این تسلیحات موثر واقع می شود، کاربردی محسوب می گردد.

9. محدودیت های پژوهش

مهم ترین محدودیتی که در این رابطه وجود دارد، عدم منابع کافی می باشد.

10. ساختار پژوهش

پایان نامه حاضر در دو بخش اصلی گردآوری شده است که هر بخش آن دارای چند فصل و گفتار است:

در بخش اول به بررسی مفاهیم و پیشینه پرداخته شده است. بخش اول شامل دو فصل است که در فصل اول مفاهیم، شرایط و مستندات قاعده ضرورت و تعریف، آثار و کاربردهای انرژی هسته ای بررسی شده است. فصل دوم نیز پیشینه استفاده از سلاح های هسته ای را مورد مطالعه قرار داده است.

بخش دوم به بررسی آیات و روایات در خصوص حکم تولید و استفاده از تسلیحات هسته ای پرداخته است. بخش دوم شامل سه فصل است که در فصل اول حکم اولی تولید و انباشت تسلیحات هسته ای تبیین شده است. در فصل دوم و سوم تولید و انباشت تسلیحات هسته ای از منظر آیات و روایات بررسی شده است.

در پایان هم فتوای مقام معظم رهبری در خصوص تسلیحات هسته ای و تبیین آن ضمیمه شده است.

بخش اول: مفاهیم و پیشینه

فصل اول: مفاهیم

این فصل شامل واژه شناسی و تبیین و توضیح قواعد و اصطلاحات می باشد.

برای همین منظور کلیدواژه های به کار رفته در عنوان پایان نامه به طور تفصیلی توضیح داده می شوند.

گفتار اول: قاعده ضرورت

قاعده ضرورت از قواعد ثانویه فقهی به شمار می آید که در رفع حرج و مشکلات فردی و اجتماعی نقش بسزایی دارد. این قاعده برگرفته از روایت «الضرورات تبیح المحظورات» می باشد؛ براساس این قاعده هرگاه انجام محظوری ضرورت پیدا کند، مباح خواهد شد. به عنوان مثال اگر شخصی تشنه و در معرض هلاکت باشد و هیچ مایعی جز خمر نیابد، شرب خمر برای وی مباح می باشد.

یکی دیگر از قواعد ثانویه فقهی، قاعده اضطرار می باشد که مفاهیم و قلمروی اجرایی آن با قاعده ضرورت یکی می باشد. قاعده اضطرار در استنباط و اجتهاد احکام فقهی نقش بسزایی دارد و همچنین در حل مشکلات، مباحث و مسائل نو نقشی اساسی دارد. قاعده اضطرار می گوید: «کل حرام مضطر الیه فهو حلال»، هر حرامی که شخص ناگزیر از انجام آن است، حلیت می یابد. به عنوان مثال تصرف در مال غیر بدون اجازه وی در صورت وجود اضطرار یا ضرورتی، حرمت ندارد؛ مانند عبور از زمین متعلق به شخصی بدون اجازه وی برای نجات جان یک انسان.

1.1 معنانشناسی لغوی ضرورت

ضرورت و اضطرار هر دو از ریشه ضرّ می باشند.

اضطرار مصدر باب افتعال و از مادهی ضرّ به فتح یا ضمّ اول است. ضرّ با فتح اول متضاد نفع است و معنای آن زیانندگی است و با ضمّ اول به معنای فقر، فاقه، تنگدستی، سختی و سوء حال است؛ اعم از اینکه باطنی و معنوی باشد یا ظاهری و دارای آثار مشهود در اعضا و جوارح.¹ به عبارتی اضطرار به معنای ناگزیر و ناچار بودن از انجام یا ترک امری است. در کتابهای لغت آمده است: «الاضطرار؛ الاحتیاج الی الشیء و الإلجاء الیه» یعنی، اضطرار احتیاج پیدا کردن به چیزی و ناچار شدن به آن چیز است.

¹. سید مصطفی محقق داماد، قواعد فقه (محقق داماد)، 4 جلد، مرکز نشر علوم اسلامی، تهران - ایران، دوازدهم، 1406 ه ق، ج 4، ص 124.